

Spolkový život na okrese Břeclav do roku 1951

Emil Kordiovský, *Státní okresní archiv Mikulov*

Encyklopedický slovník definuje spolky jako organizace se samostanou právní subjektivitou, sdružující na základě dobrovolného členství okruh lidí spjatých společnými cíli nebo zájmy a vyvíjející činnost podle přijatého programu a na základě stanov přijatých zpravidla plénem a schválených příslušným státním orgánem. Jiné definice (např. prof. Jiří Pražák) mluví o spolku jako dobrovolném, trvalém spojení několika osob v organismus, reprezentující samostatnou osobnost k dosažení některého životního účelu. Spolek byl tedy dobrovolným spojením osob soukromého rázu. Jak jeho vznik, tak i účastenství jednotlivců v něm, další působení spolku, jakož i prostředky k dosažení spolkového účelu - to vše se zakládalo na usnesení účastníků, které bylo učiněno ve formě zvláštních písemných pravidel nazvaných STANOVY, bez nichž spolek neexistoval.

Jako první zákonné ustanovení regulující v habsburské monarchii spolky se uvádí dvorský dekret z 23. srpna 1764, který stanovil, že bez povolení panovníka nelze založit žádnou společnost.

Další právní normy z let 1766 - 1806 zakazovaly vstup do zednářských společenstev a do řádu rosekruciánů, popřípadě příkazovaly státním úřadům dozor na nebezpečné schůzky, kluby, tajné společnosti a bratrstva. Stanovovaly zároveň, že podíl na jakékoliv tajné společnosti je těžkým policejním přestupkem proti bezpečnosti státu.

První všeobecnou právní normou upravující spolkovou činnost se stal dekret dvorské kanceláře ze 6. srpna 1840 následovaný nejvyšším rozhodnutím z 19. října 1843 o koncesijní zásadě (t. j. o nutnosti úředního souhlasu k činnosti).

Ústava z 25. dubna 1848 stanovovala v par. 22. že každý občan má petiční právo a právo tvořit spolky. Výkon těchto práv měl být upraven zvláštními zákony, ke speciálnímu regulování spolků však v průběhu vlastní revoluce nedošlo. Spolky vzniklé v průběhu roku 1848 a počátku roku 1849 spočívaly tak na normě z r. 1843. Podobně březnová ústava ze 4. března 1849 stanovila v par. 7, že každý občan má právo se shromažďovat a tvořit spolky, pokud účel, prostředek nebo způsob a druh shromažďování nebo spojení není protiprávní nebo státu nebezpečný.

Císařský patent, upravující výkon spolkového práva, který byl označován jako prozatímní spolkový zákon, byl vydán 17. března 1849. Tento patent obsahoval určité restriktce a výhrady a za postupující reakce následovalo oklešťování spolkového práva. Již 17. června bylo vydáno nejvyšší rozhodnutí o dozoru nad spolky a o jejich evidenci zasíláním úplných seznamů spolků Nejvyššímu policejnímu úřadu ve Vídni. Dne 2. listopadu 1852 nařídil Nejvyšší policejní úřad evidenci všech typů spolků a dozor nad nimi prostřednictvím okresních hejtmanství a za pomoci četnictva. Následoval císařský patent z 26. listopadu 1852 č. 253 Ř. z., jímž se vydává nové ustanovení o spolcích, tzv. Spolkový zákon. Opakoval nařízení o povolení spolku státní správou a dělil již spolky podle účelu také na politické a nepolitické.

V nově vzniklé Československé republice pak spolková činnost byla uvolněna. Byly zrušeny staré říšské zákony o každoročních výkazech činnosti spolků a od r. 1929 dokonce nebyly ani spolky registrovány Zemskou správou politickou, ale pouze příslušnými okresními úřady.

K velké restriktci spolkového života došlo pochopitelně za okupace. Jednak byly zakázány spolky, které byly okupační moci nepohodlné a nebezpečné pro potenciální vlastenecký náboj, jako byl Sokol, spolky důstojnické nebo politické, jednak spolková činnost byla vzhledem ke spojování nekontrolovatelného množství osob nevíтанá. Slibně se rozvíjející spolkový život po osvobození Československa však zastavily únorové události 1948. Nově nastoupivší totalitní moc pochopila, že spolkový život nelze utlumit, a tak prostřednictvím Národní fronty a za pomoci vedoucí úlohy KSČ jej využila k ovlivňování spolkové činnosti. To je však už časový úsek jdoucí za náš předmět zájmu a bude muset být teprve historicky zkoumán.

Vraťme se do historie. V období absolutismu před rokem 1848 vznikaly spolky jen ojediněle a šlo vesměs o spolky a společnosti humánní. Rozsáhlejší spolkový život byl umožněn teprve revolucí roku 1848. Období počátků neoabsolutismu přinutilo po porážce revoluce většinu nově vzniklých spolků k dobrovolnému rozchodu, takže po porážce revoluce zcela převažovaly spolky náboženské, humanitní a hospodářské.

Pro účely tehdejší statistiky byly rozděleny všechny spolky do osmi skupin:

1. Spolky náboženské včetně podporování církevní hudby
2. Spolky dobročinné a humanitní včetně spolků k podpoře a vzdělávání pracujících tříd, spolků pohřebních a zaopatřovacích
3. Spolky ku podpoře spořivosti včetně spolků konzumních
4. Záloženské spolky
5. Spolky na podporu hospodářské činnosti
6. Spolky k podpoře umění a věd
7. Spolky pro družnou zábavu, kam patřily i spolky čtenářské, pěvecké, střelecké, tělocvičné apod.
8. Spolky ostatní, jež nebylo možno zařadit jinam.

Na konci roku 1856 bylo na Moravě registrováno 203 spolků, v Čechách 466 a ve Slezsku 37 spolků. Nejvíce jich bylo náboženských, pak následovaly spolky zábavné - čtenářské a pěvecké, pak podpůrné atd.

Na našem okrese spolkový život vcelku korespondoval s obecnými trendy, jež byly naznačeny výše. Při zpracování spolkového katastru okresu Břeclav jsme podchytili v písemných pramenech na 2 600 spolků. Tento seznam však je pouze orientační, neboť nelze vyloučit duplicity v názvech na straně jedné, na straně druhé pak naopak absenci záznamů o některých spolcích, zejména v pohraničí z období druhé světové války, neboť excerpované písemné prameny mohly být torzovitě a částečně také zničeny. Přesto bude nepochybně základním orientačním vodítkem pro pozdější zpracování a pro regionální historiografii.

Nejstarší doložený spolek je střelecký spolek ve Valticích, pro který máme prameny z let 1755 - 1791. Před rok 1848 ještě sahá Consum Verein Oul z Velkých Pavlovic z let 1841 - 1875 a z r. 1849 pak máme doložen Katolicko - politický spolek v Podivíně. V padesátých letech ještě se objevuje v Mikulově v r. 1850 Nikolsburger Bezirks Verein für Landwirtschaft und Weinbau, který zanikl až v r. 1938, Měšťanská pokladnice v Podivíně z r. 1851 a mikulovský Schützenverein z r. 1854.

Spolkový život se na našem okrese začal v podstatě rozvíjet až ve druhé polovině 60. let. Zatímco před prusko-rakouskou válkou vznikly pouze dva pěvecké spolky v Břeclavi a v Mikulově, mezi lety 1866 - 1870 spolků máme doloženo již 27 a v následujícím pětiletí 1871 - 1875 přibývá dalších 52. Od r. 1881 pak v každém pětiletí přibývá více než 50 spolků (s výjimkou let 1886 - 1891, kdy jich bylo jen 49) a v posledním pětiletí před přelomem století už počet zakládaných a státem registrovaných spolků dosahuje dokonce počtu 153. K útlumu dochází pochopitelně až v letech první světové války. V období let 1914 - 1918 bylo registrováno pouze 27 nových spolků. Ne všechny spolky, které před první světovou válkou vznikly, však přežily až do období první republiky. I na nich se projevovaly vlny persekuce nebo "přitvrzení" státní politiky podle situace v zemi, případně také odliv zájmu po nadšeném založení spolku. Zkoumání této zánikové vlny však je nepoměrně komplikovanější a bude teprve podrobeno dalšímu studiu, neboť v pramenech spolkového katastru se nám neobjevují informace o tom, že např. spolek sice nezanikl, ale nevyvíjel po určitou dobu žádnou činnost, po níž se spolkový život opět rozvinul, nebo naopak nenápadně a postupně ustal úplně. Chybí nám rovněž údaje o hromadných přerušeních činnosti některých spolků např. v souvislosti s nástupem persekuce politického života na počátku první, ale i druhé světové války.

Pro období první republiky mezi lety 1918 až 1938 bychom s klidným svědomím mohli razit název "Zlatý věk spolků", neboť jsme zaregistrovali 1 041 nově vzniklých spolků (vedle existujících z předcházejícího období). Slibně se rozvíjející spolkový život v období první republiky byl však násilně přerušena druhou světovou válkou, přesněji okupací našeho pohraničí 8. října 1938 a pak dalším obsazením i zbytku českých zemí 15. března 1939. Jak již bylo naznačeno výše, v následujících letech jednak okupační úřady zakázaly činnost většiny spolků, které byly právě svými demokratickými pravidly a vlasteneckou náplní nebezpečné německé okupační moci, jednak obyvatelstvu nastaly válečné starosti a na spolkový život nezbývalo času. Ani za okupace však spolkový život neustal, i když se mezi 68 spolků vzniklými v letech 1939 - 1944 objevují převážně spolky hospodářské, tělovýchovné (ty měly nahradit např. zakázaný SOKOL), podpůrné apod.

Hned po válce dochází k obnově spolkové činnosti. Od osvobození registrujeme do r. 1951 vznik asi 570 spolků. Objevují se nové typy spolků, zejména místní odborové organizace sdružující své členy na profesním principu. Rychle dochází i k rozšiřování spolků hospodářských. Tento demokratický trend byl zastaven po roce 1948, kdy nová moc pochopila nebezpečí "živelného" vzniku spolků a nový zákon č. 68 z r. 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních pouze završil vývoj od převzetí moci komunisty v únoru 1948. Spolkový život některých spolků byl přerušena politickými čistkami, některé - pokud se nevešly pod ochranná křídla Národní fronty, jež velmi pečlivě kontrolovala spolkový život - byly prostě zakázány nebo rozpuštěny.

Předmětem dalšího studia spolkového života na našem okrese bude podrobná analýza spolkového katastru z hlediska typologie spolků, z hlediska časového pak kvantitativní rozbory vzniků i zániků spolku, jejich nacionalita, teritoriální rozšíření apod.

Chtěl bych se ještě velmi stručně zmínit o jednom druhu spolků, a to o spolcích muzejních. Ty na našem okrese vznikly tři - v Kloboukách, v Břeclavi a v Mikulově. Nejstarší z nich byl spolek kloboucký, který byl založen v roce 1906 jako spolek okolo vznikajícího muzea, jež soustřeďovalo sbírky především národopisné shromážděné na krajské výstavě v r. 1903. Dalším v řadě pak byl spolek mikulovský založený v r. 1913 a breclavský založený v roce 1928. Tyto spolky vycházely z probuzeného zájmu veřejnosti o národopisné dění a památky v regionu a o poznání bohaté historie kraje. Nemůžeme pochopitelně vyloučit pokusy o vznik spolků i v jiných místech, zvláště v Podpálaví, kde působil vliv rozsáhlých a pozoruhodných archeologických výzkumů od 20. let (místní muzeum vzniklo také např. v Pavlově, v Podivíně), ale pravděpodobně nedošlo k jejich institucionalizaci.

Všechny tři uvedené spolky stály u počátků významných regionálních muzeí, jež soustřeďovaly sice víceméně náhodně, ale systematickým způsobem sbírané muzeální předměty, jež se staly zdrojem vědeckého poznání minulosti kraje. Vzhledem k významu národopisu pak především muzea a muzejní spolky v Kloboukách a Břeclavi shromáždily pozoruhodné sbírky, jež jsou nezastupitelné z hlediska etnografie. Mikulovské muzeum pak shromáždilo řadu předmětů zejména z oblasti přírodních věd, archeologie a historie.

Byla-li však muzea ve svých počátcích výsledkem probuzeného zájmu a sběratelské činnosti víceméně dobrovolné a pro věc zapálené skupinky lidí, není v dnešní době možné takto nahodile postupovat. Muzeální sbírky musí být doplňovány systematickou vědeckou činností řídicí se metodikou muzeologie a potřebami věd historických, přírodních, etnografie atd. Na druhé straně však roste význam muzejních kroužků a spolků na poli výchovném, neboť narušené historické povědomí si bude vyžadovat mnohaleté, a především soustavné kulturně vzdělávací činnosti spolků muzejních, neboť právě ty sdružují zájmově vyhraněné osobnosti zapálené pro věc regionalismu. Pochopitelně však

nemízí u muzejních spolků ani funkce shromažďování nálezů povahy archeologické, etnografické či historické vůbec. Muzeologie se bez práce v terénu a bez sledování regionu místními občany prostě neobejde.

V současnosti dochází rovněž k časovému posunu předmětu shromažďování muzeálních exponátů směrem více k současnosti, neboť právě systematické shromažďování dokladů o současném životě umožní jednou společenskými vědám odhalovat příčinné souvislosti a zákonitosti našeho vývoje. Proto má i obnovený mikulovský muzejní spolek před sebou neméně významnou funkci jako v r. 1913 při svém vzniku.

Literatura:

Ilustrovaný encyklopedický slovník, Praha 1982, III., 382.

Janák Jan:

Spolky v českých zemích do roku 1938, in XXII. Mikulovské sympozium Politické strany a spolky na jižní Moravě, Brno 1993

Golková Darja:

Kordiovský Emil - Šuláková Ludislava - Spolkový katastr okresu Břeclav v archívních pramenech, tamtéž

Drašarová Eva:

Možnosti použití typologické metody při zpracování spolkové problematiky, tamtéž

Skutil Jan:

Muzejní spolky na jižní Moravě v letech 1888 - 1951, tamtéž.

Pozn.: Předneseno na schůzi Muzejního spolku v Mikulově 25.6.1993.

Emil Kordiovský

Vereine im Bezirk Břeclav vor dem Jahre 1951.

Am Anfang des Beitrages werden Bestimmungen des Vereinsrechtes in den Jahren 1764-1951 erwähnt. Bei der Zusammenstellung der Liste der Vereine im Bezirk Břeclav fanden wir in den schriftlichen Quellen bis zu den fünfziger Jahren etwa 2600 eingetragene Vereine. Der älteste belegte Verein ist der Shie verein in Valtice mit schriftlichen Quellen aus den Jahren 1755-1791. Eine Sonderstellung nehmen die Museumsvereine ein. Der älteste wurde 1906 in Klobouky gegründet. Später kamen die Museumsvereine in Mikulov (1913) und in Břeclav (1928) hinzu.